

2. Μέσο κυκλοφορίας

β) Η κυκλοφορία του χρήματος

Στην προηγούμενη υποενότητα αναλύσαμε τον τρόπο με τον οποίο τα εμπορεύματα μεταμορφώνονται εντός της κυκλοφορίας τους. Είδαμε ότι η μεταβολή τους είναι μορφική, εντός αυτής πραγματοποιείται ο μεταβολισμός των εργασιακών προϊόντων και παίρνει την μορφή E-X-E.

Το εμπόρευμα στην αφετηρία (E-X) είναι μη χρηστική αξία για τον κάτοχο του, στο τελικό σημείο (X-E) είναι χρηστική αξία για τον κάτοχο του.

Αυτό το σχήμα, αποτελεί μία κυκλική πορεία για το εμπόρευμα αλλά όχι για το χρήμα.

Κυκλοφορία του χρήματος → διαρκής απομάκρυνση του από την αφετηρία

Μετά την δεύτερη μεταμόρφωση του εμπορεύματος (X-E), το χρήμα απομακρύνεται ξανά από το χέρι του κατόχου. Η επιστροφή του πραγματοποιείται μόνο με την *ανανέωση ή επανάληψη της ίδιας κυκλοφοριακής διαδικασίας*.

Το χρήμα *λειτουργεί ως αγοραστικό μέσο, καθώς πραγματοποιεί την τιμή του εμπορεύματος*, μια διαρκής μονότονη διαδικασία

Ο Μαρξ μας μιλάει για ένα γεγονός συγκαλυμμένο : *Η μονόπλευρη μορφή της χρηματικής κίνησης πηγάζει από τη δίπλευρη μορφική κίνηση του εμπορεύματος.*

Η πρώτη μεταμόρφωση του εμπορεύματος (πώληση) είναι ορατή ως δική του κίνηση, ενώ κατά την δεύτερη (αγορά), είναι μόνο ορατή η κίνηση του χρήματος.

-E-X: Πέρασμα του εμπορεύματος σε χέρια που είναι χρηστική αξία = έξοδος από την κυκλοφορία είσοδος στην κατανάλωση.

-X-E: Αφού έκανε την έξοδο του το εμπόρευμα αφήνει πίσω του, το χρυσό φάντασμα του (ή κινείται με το χρυσό του δέρμα), για να αλλάξει θέση με ένα άλλο εμπόρευμα. Στην διαδικασία αυτή δεν βλέπουμε πια το αρχικό εμπόρευμα.

Οπότε το εμπόρευμα μεταμορφώνεται με δύο αντιθετικές διαδικασίες, ενώ το χρήμα κινείται πάντα με τον ίδιο τρόπο, αλλάζει θέση πάντα με κάποιο εμπόρευμα.

Φαίνεται ότι η εμπορευματική κυκλοφορία δεν μεσολαβεί από την μορφική μεταβολή των εμπορευμάτων, αλλά *“από τη λειτουργία του χρήματος ως μέσο κυκλοφορίας, το οποίο κυκλοφορεί τα εμπορεύματα... σε πάντα αντίθετη κατεύθυνση από την δική του πορεία.”* *“Παρότι λοιπόν η κίνηση του χρήματος είναι απλώς έκφραση της εμπορευματικής κυκλοφορίας, εμφανίζεται αντιστρόφως η εμπορευματική κυκλοφορία απλώς ως αποτέλεσμα της χρηματικής κίνησης.”*

Στο τέλος του δεύτερου κεφαλαίου, ο Μαρξ μιλάει το αίνιγμα του χρηματικού φετίχ και πως αυτό είναι ταυτόσημο με το αίνιγμα του εμπορευματικού φετίχ. (σελ 72)

-Χρυσός και άργυρος = άμεση ενσάρκωση κάθε ανθρώπινης εργασίας

Οι παραγωγικές σχέσεις των ανθρώπων, εμφανίζονται ως κοινωνικές σχέσεις των πραγμάτων (σελ 57-58)

-Χρηματική κίνηση → εμφάνιση ως η ίδια η κίνηση των ανθρώπων → Ανάπτυξη του φετιχισμού του χρήματος

Όπως είδαμε στην metamorphose των εμπορευμάτων, το χρήμα λειτουργεί ως μέσο κυκλοφορίας μόνο διότι εκφράζει την αξία των εμπορευμάτων, είναι δηλαδή ο αξιακός κρύσταλλος.

Άρα η κίνηση χρήματος = μορφική κίνηση εμπορευμάτων

Η κίνηση αυτή του χρήματος είναι διπλή και προς αντίθετη κατεύθυνση, εφόσον έχουμε και πώληση και αγορά. Τα παραπάνω ισχύουν για την απλή εμπορευματική κυκλοφορία.

Μάζα μέσου κυκλοφορίας και κριτική της ποσοτικής θεωρίας

Εφόσον έκανε αδρά τη περιγραφή της χρηματικής κυκλοφορίας, ο Μαρξ προχωράει στο να αναλύσει τους ποσοτικούς προσδιορισμούς των συνιστωσών αυτής, απαντώντας στην ερώτηση: Πόσο χρήμα απορροφά διαρκώς αυτή η σφαίρα;

Απλή εμπορευματική κυκλοφορία: Αντιπαράθεση του εμπορεύματος και του χρήματος σε δύο πόλους → *Η μάζα μέσων κυκλοφορίας καθορίζεται από το σύνολο των τιμών.*

(Δηλαδή αν θέλω να αγοράσω προϊόντα που κοστίζουν 20 στερλίνες θα χρειαστώ 20 στερλίνες)

Οι παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται αυτή η μάζα χρήματος είναι 3:

1. Αξία του χρήματος
2. Τιμές και μάζα εμπορευμάτων
3. Ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος

1.Αξία του χρήματος

Γνωρίζουμε ότι όταν οι αξίες των εμπορευμάτων είναι σταθ. → τιμές μεταβάλλονται ανάλογα με την αξία του χρυσού.

Η τιμή των εμπορευμάτων μεταβάλλεται αντίστροφα σε σχέση προς την αξία του χρήματος και τότε μεταβάλλεται η μάζα των μέσων κυκλοφορίας ευθέως ανάλογα προς την τιμή των εμπορευμάτων.

Αν ως μέτρο αξίας χρησιμοποιηθεί άλλο μέταλλο πχ. άργυρος, θα μετατοπιστούν οι τιμές, καθώς η αξία του είναι μικρότερη.

Και στις 2 περιπτώσεις η αλλαγή των τιμών οδηγεί σε αλλαγή της μάζας του κυκλοφορούντος χρήματος που χρησιμεύει για την πραγματοποίησή τους. Το χαρακτηριστικό που προσδίδουν στο χρήμα αυτήν την ιδιότητα είναι η εμπορευματική του ταυτότητα και η λειτουργία του ως μέτρο αξίας.

Με την αναφορά στην ανάδυση νέων πηγών χρυσού και αργύρου τον 17ο και 18ο αιώνα ο Μαρξ σχολιάζει το λανθασμένο συμπέρασμα ότι “οι τιμές αυξήθηκαν επειδή περισσότεροι χρυσός και άργυρος λειτουργούσαν ως μέσο κυκλοφορίας.”

Όπως αναλύει εκτενέστερα στη κριτική της πολιτικής οικονομίας:

Νέες πηγές μετάλλων → Μείωση του ποσού της εργασίας εξόρυξης → Μείωση της αξίας του μετάλλου που λειτουργεί ως χρήμα → Αύξηση των τιμών → Αύξηση των αναγκαίων μέσων κυκλοφορίας

2. Τιμές και μάζα εμπορευμάτων

Αύξηση μάζας εμπορευμάτων = αύξηση μέσων κυκλοφορίας

Όπως είδαμε και παραπάνω η αύξηση των τιμών = αύξηση μέσων κυκλοφορίας που χρειάζονται για να τις πραγματοποιήσουν. Ισχύουσα σχέση είτε πρόκειται για πραγματική αξιακή μεταβολή ή απλές διακυμάνσεις των αγοριαίων τιμών (Αξία χρυσού και οι υπόλοιπες παράμετροι σταθ.)

3. Ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος = Αριθμός περιστροφών σε δεδομένο χρονικό διάστημα

Οι χρηματικές μονάδες για να πραγματοποιήσουν τις τιμές κάνουν ένα κύκλο περιστροφών, καθώς οι διαδικασίες της κυκλοφορίας συντελούνται σε χρονική επαλληλία. Μπορεί έτσι το ίδιο κομμάτι νομίσματος να πραγματοποιήσει πολλές τιμές και με αυτόν τον τρόπο να μειώσει τις απαιτήσεις για περισσότερο κυκλοφορών χρήμα.

Στην προσπάθεια του να σχηματιστεί τα δεδομένα αυτά οδηγήθηκε σε αυτή τη σχέση:

$$\frac{\text{Σύνολο τιμών εμπορευμάτων}}{\text{Αριθμός περιστροφών των ομόνυμων χρηματικών μονάδων}} = \text{Μάζα του χρήματος που λειτουργεί ως μέσο κυκλοφορίας}$$

(Η αξία του νομίσματος για όσα θα συζητήσουμε παρακάτω θεωρείται σταθερή)

Ο Heinrich σημειώνει ότι τρία πράγματα πρέπει να προσέξουμε σε αυτή τη σχέση:

- 1) Επειδή έχουμε πολυάριθμες περιστροφές και νομίσματα διαφορετικής αξίας → η παράμετρος στον παρονομαστή μας δίνει τον μέσο αριθμό των περιστροφών κάθε μεμονωμένης μονάδας, δηλαδή τη μέση ταχύτητα της κυκλοφορίας (Εξίσωση Fisher)
- 2) Το δεξί μέρος της εξίσωσης αναφέρεται στη μάζα του χρήματος που είναι μέρος της κυκλοφορίας και όχι στη συνολική μάζα του χρήματος
- 3) Η εξίσωση φαινομενικά, δεν εξηγεί τι σχέσεις των μελών καθώς και γιατί τα μεγέθη είναι ίσα. Δηλαδή αν στην πραγματικότητα η ποσότητα των μέσων κυκλοφορίας καθορίζει το σύνολο των τιμών και την ταχύτητα, ή αν αυτή προσαρμόζεται στις δυο άλλες παραμέτρους. Ο Μαρξ όμως έχει τοποθετηθεί ήδη παραπάνω, όταν χαρακτηρίζει την θέση ότι οι αλλαγές στην ποσότητα των μέσων κυκλοφορίας προκαλεί την αλλαγή στις τιμές ως λανθασμένη. Μετέπειτα εξηγεί :
“Η χρηματική μάζα η οποία ,φερειπείν, εισέρχεται στην καθημερινή διαδικασία κυκλοφορίας κατά την απαρχή της καθορίζεται, φυσικά από το σύνολο των τιμών των εμπορευμάτων...”

Η μία χρηματική μονάδα καθίσταται υπεύθυνη για την άλλη → Αν μία μονάδα αυξήσει κατά πολύ την ταχύτητα της θα επιβραδύνει μία άλλη ή θα την διώξει από την κυκλοφορία.

“.. χρειάζεται κανείς να ρίξει στη κυκλοφορία ορισμένη ποσότητα χαρτονομισμάτων μιας λίρας για να απωθήσει τον ίδιο αριθμό sovereign (χρυσές λίρες)..”

Αυτό είναι μία μικρή εισαγωγή στην νόμο της Αναρροής (Law of reflux), ένας μηχανισμός συσσώρευσης υπό τον κτπ.*

Με το επόμενο συμπέρασμα του Καρλ, προσπαθεί να απομυστικοποιήσει τις συνδέσεις εντός της κυκλοφορίας. Εξηγεί ότι, όπως στην χρηματική κυκλοφορία εμφανίζονται οι μεταμορφώσεις των εμπορευμάτων, έτσι και η ταχύτητα της, αποκαλύπτει την ταχύτητα μορφικής μεταβολής τους, τον *“εισπνευσμένο χαρακτήρα του μεταβολισμού, την γοργή εξαφάνιση και αντικατάσταση τους από άλλα εμπορεύματα”*.

Η ταχύτητα της κυκλοφορίας λοιπόν, αποκαλύπτει τις αντιθετικές φάσεις : Χρηστική αξία → Αξία και αντίστροφα

Και πώληση → αγορά

Κοινή λανθασμένη αντίληψη: Επιβράδυνση της χρηματικής κυκλοφορίας = ελλιπή ποσότητα μέσων κυκλοφορίας. (Υποσημείωση 77)

Στις σελίδες 98 και 99, Ο Μαρξ εξετάζει πως οι αλλαγές σε κάθε παράμετρο της εξίσωσης που έχει παρουσιάσει μπορούν να επηρεάσουν τις υπόλοιπες, αναφέροντας μία σειρά πιθανών περιπτώσεων. Επειδή οι αλλαγές αυτές συμψηφίζονται, αλλαγή στη τιμή δεν σημαίνει απαραίτητα αλλαγή στο κυκλοφορούν χρήμα, καθώς μπορεί να υφίστανται ταυτόχρονα αλλαγές αναίρεσης στη μάζα των εμπορευμάτων ή στη ταχύτητα της χρηματικής κυκλοφορίας.

Κλείνοντας την υποενότητα αναπτύσσει την **κριτική του στην ποσοτική θεωρία**.

“Η αυταπάτη ότι, αντίστροφα, οι εμπορευματικές τιμές καθορίζονται από τη μάζα των μέσων κυκλοφορίας.. και αυτά από την μάζα χρηματικού υλικού καλλιεργήθηκε.. από την ανιούσα υπόθεση ότι εμπορεύματα χωρίς τιμή και χρήμα χωρίς αξία εισέρχονται στη διαδικασία της κυκλοφορίας... ένα υποπολλαπλάσιο του εμπορευματικού πολτού ανταλλάσσεται με ένα υποπολλαπλάσιο τμήμα μεταλλικού σωρού.”

(Ότι προσπαθεί να μας πείσει ότι δεν συμβαίνει στις ενότητες που έχουμε δει μέχρι στιγμής)

Στις υποσημειώσεις που ακολουθούν(79,80) ασκεί την κριτική αυτή σε διάφορους οικονομολόγους της εποχής και κυρίως στον Montesquieu, η θεωρία του οποίου αναπτύχθηκε από τον Ricardo κ.α. Η ποσοτική θεωρία του χρήματος υιοθετείται και σήμερα, εντός της νεοκλασικής οικονομίας, υπερασπιζόμενη ότι τα συνολικά χρήμα που κυκλοφορεί καθορίζει τις τιμές. Σε χώρες με φόβο για ενδεχόμενο πληθωρισμό, η πεποίθηση ότι αύξηση του χρήματος στη κυκλοφορία θα αυξήσει τις τιμές, διαμορφώνει καθημερινά συνειδήσεις, οδηγώντας σε πολλά οικονομικά debates.

Ο Μαρξ σε αυτό το σημείο, απορρίπτει ξεκάθαρα την ποσοτική θεωρία. Ωστόσο, είναι η ώρα να θυμηθούμε ξανά ότι η κριτική ασκείται υπό το πρίσμα της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας, όπου το εμπόρευμα και το χρήμα εξετάζονται σε αφαίρεση από το κεφάλαιο.

**Marx's anti-quantity theory of money: A critical evaluation, Pichit Likitkijssomboon*

γ) Το νόμισμα. Το αξιακό σημείο

Ο Μαρξ ξεκινάει την εισαγωγή στο νόμισμα με μία παραδοχή:

“Από τη λειτουργία του χρήματος ως μέσου κυκλοφορίας πηγάζει η νομισματική του μορφή”.

- Μέτρο Αξιών: Θυμίζουμε ότι, τμήμα βάρους του χρυσού εμφανίζεται στην τιμή του εμπορεύματος
- Κυκλοφορία: Τα εμπορεύματα πρέπει να αντιπαρατεθούν με υλικά χρήματα, νομίσματα.

Κράτος: Υπεύθυνο για το έργο της νομισματοκοπίας. Αναγκαία η απέκδυση των μετάλλων από την “εθνική τους στολή”, για να κυκλοφορήσουν στην διεθνή αγορά.

Νομίσματα στη διαδικασία της κυκλοφορίας

Χρυσό νόμισμα $\neq$ Ράβδοι χρυσού

Πρόβλημα: Κατά τη κυκλοφορία τα χρυσά νομίσματα φθείρονται

- Πραγματική περιεκτικότητα σε χρυσό $<$ Ονομαστική περιεκτικότητα
- Χρυσός ως μέσο κυκλοφορίας παρεκκλίνει από το χρυσό ως μέτρο των αξιών

Ο Μαρξ χαρακτηρίζει την διαδικασία που μετατρέπει το νόμισμα σε σύμβολο της επίσημης περιεκτικότητας σε μέταλλο, *“αυτοφυής τάση της διαδικασίας κυκλοφορίας”*.

Το επιχείρημα του βασίζεται στο ότι ο ίδιος ο μηχανισμός της κυκλοφορίας διαχωρίζει το πραγματικό από το εικονικό, οπότε *“εμπεριέχει με λανθάνοντα τρόπο τη δυνατότητα αντικατάστασης του μεταλλικού χρήματος στη νομισματική λειτουργία από **μάρκες άλλου υλικού ή σύμβολα**”*.

Τεχνικά προβλήματα στην κοπή πολύ μικρών κομματιών χρυσού

+

$\Rightarrow$ Αργυρά και χάλκινα

Αξιακό μέτρο τα λιγότερο ευγενή μέταλλα (όρια)

Αντικατάσταση του χρυσού από άλλα μέταλλα, μόνο σε περιστάσεις “γρήγορης κυκλοφορίας”, όπου και αυξάνεται η πιθανότητα φθοράς (και πάλι σε πολύ μικρές αναλογίες καθορισμένες δια νόμου). Ο Μαρξ επεξηγεί ότι και στην περίπτωση του αργύρου και του χαλκού έχουμε φθορά. Οπότε η νομισματική λειτουργία όλων των μεταλλικών νομισμάτων καθίσταται πλήρως ανεξάρτητη από την αξιακή τους υπόσταση.

Αυτό είναι οφθαλμοφανές στο **χάρτινο χρήμα** ή ακόμη περισσότερο σήμερα στο ψηφιακό χρήμα και στα κρυπτονομίσματα.

- **Χάρτινο χρήμα**: Κρατική ρύθμιση και αποδεκτό σε όλες τις πληρωμές (ακόμη και τις κρατικές). Πηγάζει από τη λειτουργία του χρήματος ως μέσο κυκλοφορίας
- **Πιστωτικό χρήμα**: Υποσχέσεις πληρωμής/Μελλοντικές αξιώσεις, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα πληρωμής. Επομένως η χρήση τους προϋποθέτει τις πιστωτικές σχέσεις, κάτι το οποίο αναπτύσσεται πλήρως εντός του τραπεζικού συστήματος. Αλλά εμείς το αγνοούμε προς το παρόν γιατί μιλάμε για απλή κυκλοφορία E-X-E.

Ο Harvey τονίζει ότι είναι “κοινωνικά αναγκαίο”, το να μείνει ο χρυσός πίσω και να πάρουν τη θέση του άλλες μορφές χρήματος.

Το επιχείρημα αυτό είναι ιστορικό λογικό ή και τα δύο; Τι κάνει αυτή τη διαδικασία πιθανή και τι σημαίνει αυτό για την ανάλυση του χρήματος;

Ο ιδιαίτερος νόμος της κυκλοφορίας του χάρτινου χρήματος

Τα χαρτονομίσματα παίρνουν την θέση του χρυσού στην κυκλοφορία του εμπορεύματος και έχουν την δική τους χρηματική κυκλοφορία.

Ο Μαρξ περιγράφει την κυκλοφορία του χάρτινου χρήματος συνδεδεμένη με ένα νόμο που μπορεί να προέλθει μόνο από την αντιπροσωπευτική του σχέση με τον χρυσό.

Νόμος: *Η έκδοση του χάρτινου χρήματος πρέπει να περιορίζεται στην ποσότητα η οποία θα έπρεπε να κυκλοφορεί ο πραγματικός χρυσός, που παριστάνεται συμβολικά από το ίδιο.*

Ο νόμος αυτός εξυπηρετεί στο να προληφθούν τα πρόβλήματα που θα προκαλούσε η υπερχειλίση των καναλιών της κυκλοφορίας, δηλαδή 1) τον κίνδυνο γενικής απαξίωσης 2) το να αναπαριστά εντός του κόσμου των εμπορευμάτων απλώς την ποσότητα χρυσού που καθορίζεται από τους εμμενείς νόμους του κόσμου των εμπορευμάτων και συνεπώς είναι η μοναδική αντιπροσωπεύσιμη. Το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο με μία μεταβολή στη λειτουργία του χρυσού ως μέτρου τιμών → Αύξηση τιμών

Εδώ μπορούμε να σχολιάσουμε ότι ο Μαρξ, αποδέχεται έστω και για λίγο την ποσοτική θεωρία (τουλάχιστον για το χάρτινο χρήμα) που πριν λίγες σελίδες χαρακτήρισε “αυταπάτη”.

Ο Η.Μ. σχολιάζει ότι πιθανώς λάμβανε υπόψιν, τα μη μετατρέψιμα σε χρυσό χαρτονομίσματα. Αν το κράτος εγγυούταν ότι μπορεί να παρέχει την επαρκή ποσότητα χρυσού για κάθε χαρτονόμισμα που λάμβανε, τότε δεν θα υπήρχε τέτοιος νόμος, καθώς όλοι θα μετέτρεπαν τα χαρτονομίσματα τους σε χρυσό για να μην πληρώσουν την υψηλότερη τιμή των εμπορευμάτων που θα έφερνε το χαρτί.

Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώνει τον νόμο. Αν υποθέσουμε ότι έχουμε μείωση της μάζας των εμπορευμάτων, σταθερές τιμές και σταθερή ταχύτητα κυκλοφορίας, τότε θα έχουμε χρήμα που μας περισσεύει. Και που πάει αυτό το χρήμα; Στα χέρια των πωλητών που μόλις πούλησαν το εμπόρευμα τους. Σε κριτική του νόμου του Say σε προηγούμενη υποενότητα ο Μαρξ μίλησε για το πώς αυτός που απέκτησε το χρήμα δεν είναι υποχρεωμένος να το θέσει στη κυκλοφορία. Άρα η υποτίμηση του χάρτινου χρήματος, έρχεται στη περίπτωση που οι κάτοχοι του είναι πρόθυμοι να τα ξοδέψουν άμεσα.

Σε αυτή τη περίπτωση : Προσφορά < Ζήτηση ↑ Τιμών Υποτίμηση χαρτονομίσματος

Ο συμβολικός χαρακτήρας του χρήματος

“Το χαρτί είναι σημείο της αξίας μόνο εφόσον αντιπροσωπεύει ποσά χρυσού τα οποία, όπως όλα τα υπόλοιπα ποσά εμπορευμάτων, είναι επίσης ποσά αξίας.”

Μας θυμίζει σε αυτό το σημείο ότι το χρήμα, όπως το ξέραμε μέχρι τώρα (χρυσός), δεν είναι απλά σύμβολο της αξίας, αλλά **έχει αξία, είναι το ίδιο εμπόρευμα**.

Το χαρτονόμισμα ενώ είναι ένα σύμβολο αξίας, είναι σαφές ότι είναι το σύμβολο της σχέσης εμπορεύματος-χρήματος, που εμπεριέχει την πραγματική αξία.

Στο παράθεμα 84 ασκεί ο Μαρξ κριτική στον Fullarton. Συγκεκριμένα τον κατηγορεί για την ταύτιση των λειτουργιών του χρήματος ως μέσο κυκλοφορίας και μέτρο αξιών και για τον ισχυρισμό ότι η αντικατάσταση του πρώτου από ένα σύμβολο, καθιστά και το χρήμα ως μέτρο αξίας περιττό. Ωστόσο στο απόσπασμα που παρατίθεται ο Fullarton δεν καταλήγει ευθέως σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτό που κάνει είναι να ισχυριστεί (μέσω ιστορικών παραδειγμάτων στην πλήρη έκδοση), ότι τα μη μετατρέψιμα χαρτονομίσματα μπορούν να καθιστούν ένα ανεξάρτητο μέτρο αξιών, μη απαραίτητο.

Μετά την ιστορική παρουσίαση της νομισματικής πορείας, τίθεται τέλος το ερώτημα:

Γιατί ο χρυσός μπορεί να αντικατασταθεί από απλά, άνευ αξίας σημεία του ίδιου του εαυτού;

Προϋποθέσεις:

1. Απομόνωση της λειτουργίας του ως μέσο κυκλοφορίας (φθαρμένα κέρματα).
2. Ισχύς για την ελάχιστη μάζα χρυσού που είναι αντικαταστατή με το χάρτινο χρήμα.

“Η κίνηση της παριστάνει λοιπόν τη διαρκή αλληλομετατροπή των αντιθετικών διαδικασιών της εμπορευματικής μεταμόρφωσης E-X-E, στην οποία η αξιακή μορφή του εμπορεύματος αντιπαράκειται στο εμπόρευμα για να εξαφανιστεί και πάλι αμέσως... Γι αυτό το λόγο αρκεί η απλή συμβολική ύπαρξη του χρήματος σε μια διαδικασία που πάει διαρκώς από το ένα χέρι στο άλλο”.

Σε αυτή τη περιγραφή ο Μαρξ, ισχυρίζεται ότι το χρήμα στη μορφή E-X-E, λειτουργεί ήδη μερικώς ως **σύμβολο του ίδιου του εαυτού** (η λειτουργική του ύπαρξη, απορροφά την υλική του). Άρα γιατί να μην μπορεί να αντικατασταθεί-σε αυτή τη λειτουργία του- από ένα άλλο σύμβολο.

Η κοινωνική ισχύς που χρειάζονται τα σύμβολα, δίνεται από τον κρατικό εξαναγκασμό, εντός της σφαίρας μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Ωστόσο καθίσταται σαφές, ότι με αυτό το τρόπο το κράτος δεν κάνει εφικτή την αντικατάσταση του χρήματος από σύμβολα, αλλά επιβεβαιώνει μερικώς και εξασφαλίζει αυτή τη μορφική διαδικασία.

Έτσι λοιπόν το χρηματικό εμπόρευμα, ο χρυσός, αντικαθίσταται με κάθε άλλο μέσο πληρωμής που επικυρώνει το κράτος.